

Terminologijos komisijos (1945–1971) veiklos apžvalga

*Kazimiero Gaivenio
80-osioms gimimo metinėms*

ALBINA AUKSORIŪTĖ

Lietuvių kalbos institutas

ESMINIAI ŽODŽIAI: Terminologijos komisija, terminai, Kazimieras Gaivenis, Terminologijos komisijos protokolai

Organizuota lietuvių terminijos tvarkyba prasidėjo su pirmosios Terminologijos komisijos (1921–1926) veikla, kuri truko tik penketa metų (plačiau žr. Palionis 1979: 268–269; Keinys 2012: 38–41; Auksoriūtė 2011: 80–91). Straipsnyje aptariama Terminologijos komisija pradėjo dirbti po karo, kai „terminologijos darbui respublikoje organizuoti ir koordinuoti 1945 m. prie Mokslų akademijos Prezidiumo buvo sudaryta Terminologijos komisija, kuri 1951 m. perkelta į Lietuvių kalbos institutą (nuo 1952 m. po institutų sujungimo ji vadinosi LTSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros instituto Terminologijos komisija)“ (Keinys 2012: 65). Rengiant straipsnį naudotasi Terminologijos komisijos protokolais, saugomais Lietuvių kalbos institute. Straipsnyje nagrinėjamas Terminologijos komisijos darbas nuo 1951 m. iki 1971 m. pabaigos, kai buvo įsteigta Terminologijos taryba prie LTSR MA Prezidiumo. Apie Terminologijos komisijos darbą nuo 1945 m. iki 1951 m. informacijos nerasta.

Straipsnio tikslas – aptarti Terminologijos komisijos veiklą, jos darbo būdus ir principus, įvertinti Terminologijos komisijos reikšmę lietuvių terminologijos plėtrai bei apžvelgti ilgamečio šios komisijos sekretoriaus Kazimiero Gaivenio darbą joje.

1951 m. spalio 25 d. įvyko pirmas Terminologijos komisijos (toliau – Komisija) posėdis, kuriame dalyvavo Juozas Balčikonis, Jonas Kruopas ir Jonas Paulauskas. Šiame posėdyje buvo suformuluoti Komisijos uždaviniai,

kaip rašoma pirmame protokole, jos „darbas apims: a) įvairių sričių terminų darybos principų nustatymą, b) kovą su svetimu buržuaziniu palikimu terminijos srityje, c) terminijos darbo koordinavimą kaip Mokslų Akademijos ribose, taip ir visos respublikos apimtimi, d) terminologijos klausimo populiarinimą (spausdoje, konferencijose)“¹ (TKP 1951 1²). Numatytos ir Komisijos veiklos kryptys: „a) Susipažinti su buržuaziniu palikimu terminologijos srityje; b) susipažinti su atskirų institutų, valstybinių leidyklų ir kt. įstaigų dirbamu šioje srityje darbu ir jį reguliuoti; c) svarstyti įteiktus projektus, atsakinėti į keliamus atskirus klausimus; d) rašyti spaudoje terminologijos klausimais; e) pavesti ats. sekretoriui Paulauskui Jonui peržiūrėti literatūrinio lietuvių kalbos žodyno, šiuo metu ruošiamo spaudai, terminus“ (TKP 1951 1). Suprantama, kad tarp iškeltų uždavinių buvo paminėtas b) punktas, to reikalavo tuometinė situacija, o prie veiklos krypties iškeltas a) punktas – susipažinimas su terminologijos palikimu – aiškiai rodo, kad šios Komisijos nariai siekė susipažinti su pirmosios Terminologijos komisijos darbais ir galvojo apie jos darbų tęstinumą. Komisijos pirmininku buvo paskirtas J. Kruopas.

Antrame Komisijos posėdyje svarstytas terminologijos konferencijos rengimo klausimas ir nuspręsta „1952 m. pirmame pusmetyje surengti terminologijos konferenciją Vilniuje, skirtą terminijos kūrimo bei tvarkymo principams ir gairėms nustatyti, terminologijos darbui koordinuoti ir kt. Į konferenciją pakviesti mokslo, meno, spaudos ir kt. įstaigų bei organizacijų atstovus“ (TKP 1951 2). 1951 m. pabaigoje įvyko dar vienas Komisijos posėdis, kuriame buvo apsvarstyti matų ir matavimo įrankių terminai.

1952 m. 13 Komisijos posėdžių buvo skirta *Teisės terminų žodyno*³ svarstymams, be jau minėtų J. Kruopo ir J. Paulausko, posėdžiuose dar dažnai dalyvaudavo žodyno sudarytojas teisininkas Alfonsas Žiurlys, Chackelis Lemchenas, Bronius Kalinauskas, Vladas Bartusevičius. Metų pabaigoje pradėtas svarstyti *Geologijos–geografijos terminų žodynas*⁴ (5 posėdžiai), į

¹ Citatos iš protokolų pateikiamos autentiškai, rašyta netaisyta, tik pavyzdžiai kursyvu išskiriami straipsnio autorės. Straipsnyje žodynų ir institucijų pavadinimai vartojami tokie, kokie pateikti protokoluose.

² Po metų nurodomas protokolo numeris.

³ Žodynas išleistas 1954 m. – *Teisinių terminų žodynas*. [Lietuvių–rusų k.] Sudarė A. Žiurlys; red. kolegija: J. Bulavas, K. Jablonskis (ats. red.), J. Žiugžda, A. Žiurlys; Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos ir teisės institutas, Vilnius: Valst. polit. ir moksl. lit. 1-kla, 1954. – 240 p.

⁴ *Geologijos ir fizinės geografijos terminų žodynas*. [Rusų–lietuvių k.] Aut. V. Gudelis; Lietuvos TSR Mokslų akademijos Geologijos ir geografijos institutas, Vilnius: Valst. polit. ir moksl. lit. 1-kla, 1956. – 220 p.

1 pav. Terminologijos komisijos protokolas Nr. 2

J. Balciūnas, J. Krupas, J. Paulauskas
 Dalyvauja: _____

Eilės Nr.	SVARSTYTA	N U T A R T A	Pastaba
	Terminologijos kon- ferencijos rengimo klauzimas	1952 m. priimama puzmetyje nuolatgi terminologijos konferencija Vilniuje, skirta terminijos tirimo bei tvarkymo princi- pams ir gairesms nustatyti, terminolo- gijos darbai koordinuoti ir kt. J kon- ferencija pateikti mokslo, meno, spaudos ir kt. srityse bei organizacijos atstovams. Pirmininkas J. 1977 Paulauskas Sekretorius	

jo svarstybas įsitraukė jo autorius geografas Vytautas Gudelis, filosofas Vincentas Žemaitis. Paminėtina ir tai, kad Komisijai teko peržiūrėti ir verčiamų Lenino raštų terminus, 1952 m. tam buvo skirti trys posėdžiai. Kovo 29 d. posėdyje aptartas terminologijos darbo koordinavimas, jame dalyvavo ne tik kalbininkai J. Kruopas ir J. Paulauskas, bet ir kitų Mokslų akademijos institutų atstovai: Klemensas Dauta, Jonas Mazelaitis, Jonas Kazlauskas, Kostas Doveika, Elzbieta Mikalauskaitė, Jurgis Lebedys, Stasys Biziulevičius, Teodoras Čyžas, Antanas Poviliūnas, Gerardas Žilinskas, V. Gudelis. Posėdžio dalyviai referavo apie atskirų sričių terminologijos darbą, išklėle jo trūkumus, siūlė į jį įtraukti daugiau specialistų, tarėsi dėl būsimos konferencijos, kurioje visų specialybių atstovai informuotų apie savo srities terminologijos darbo padėtį ir pasiūlytų priemonių šiam darbui sureguliuoti, papasakotų, kaip vyksta terminų medžiagos rinkimas, jų svarstymas, kokie yra terminų šaltiniai. 1952 m. Komisijos sekretoriais buvo J. Paulauskas, Vytautas Būda ir V. Žemaitis.

1953 m. pradžioje Komisija baigė peržiūrėti *Geologijos–geografijos terminų žodyną* ir praktiškai visus metus svarstė *Ekonominių terminų žodyną*⁵. Kaip rašoma protokole, posėdyje, kuriame pradėtas svarstyti *Ekonominių terminų žodynas*, „<...> susitarta dėl terminų svarstymo metodo: posėdžių metu bus svarstomi tik tie terminai, kurie sukelia kokias nors abejones. Posėdžiams pasiruošiama iš anksto susipažįstant su svarstysima medžiaga“ (TKP 1953 12). 1953 m. įvyko 41 posėdis, nuo 1953 m. į Komisijos darbą įsitraukė kalbininkai Bronė Vosylytė ir Napalys Grigas.

1954 m. Komisija peržiūrėjo gimnastikos, matematikos terminus, pastaruosius svarstant dalyvavo Vilniaus universiteto Matematikos fakulteto atstovai ir Valstybinės politinės ir mokslinės literatūros leidyklos atstovas. Spalio mėn. pradėtas svarstyti *Botanikos terminų žodynas*⁶, kurio svarstymuose dalyvavo Vilniaus universiteto, Pedagoginio instituto, Miškų ūkio technikumui, Biologijos instituto, Mokslinės leidyklos atstovai. Pradedant svarstyti žodyną, aptartas jo pobūdis ir struktūra, nutarta rengti „<...> botanikos terminų (be augalų vardų) lietuviškai rusišką žodyną be ter-

⁵ *Rusiškai lietuviškas ekonomikos terminų žodynas*=*Русско–литовский словарь экономических терминов*. Red. kolegija: K. Meškauskas (ats. red.), A. Poviliūnas, V. Puronas, A. Skupeika, Vilnius: Mintis, 1966. – 292 p.

⁶ *Botanikos terminų žodynas*. Sudarė Botanikos žodyno komisija; redagavo J. Dagys (vyr. red.), A. Lekavičius, V. Mališauskienė; Lietuvos TSR Mokslų akademijos Botanikos institutas ir Lietuvos TSR Botanikų draugija, Vilnius: Mintis, 1965. – 664 p.

mino aiškinimų, kur reikia, duodant lotynišką terminą“ (TKP 1954 13). 1954 m. Terminologijos komisija posėdžiavo 24 kartus.

Botanikos terminų svarstymas tęstas ir 1955-aisiais, Komisija tais metais rinkosi 52 kartus. Be minėtų botanikos terminų, aptarti sporto (irklavimo, šuolių į vandenį, plaukimo, bokso, vandeninio (vandensvydžio), fechtavimo), medicinos, zoologijos terminai. Gruodžio mėnesį pradėti svarstyti chemijos terminai. 1956 m. įvyko 42 posėdžiai, kuriuose tęstas chemijos terminų svarstymas, be to, dar nagrinėti technikos, zoologijos, anatomijos, sodininkystės terminai. Komisijoje analizuoti ne vien tik terminai, bet ir bendresni kalbos dalykai, pavyzdžiui, 1956 m. rugpjūčio mėn. protokole nr. 31 rašoma: „Prie Vilniaus Vykdomojo komiteto sudarytoji Iškabų ir skelbimų tikrinimo komisija per tris posėdžius perėjo Stalino prospektą ir Gorkio gatvę ir rado, kad daugelis iškabų turi lietuvių ir rusų kalbos klaidų arba šiaip neatitinka standartų. Nutarta reikalauti, kad netinkamos iškabos ar skelbimai būtų pakeisti. Komisijos nutarimas Vilniaus vykd. komiteto siunčiamas netinkamų iškabų ar skelbimų įstaigų ar įmonių viršininkams“ (TKP 1956 31). 1956 m. į Komisijos darbą įsitraukė kalbininkai Antanė Kučinskaitė ir Kazys Ulvydas.

1957-aisiais Komisija posėdžiavo kiek mažiau – įvyko 31 posėdis, kuriuose daugiausia svarstyti *Medicinos terminų žodyno*⁷ ir *Fizikos terminų žodyno*⁸ terminai. *Medicinos terminų žodynas* svarstytas ir 1958–1959 m. Be medicinos terminų, 1958 m. dar peržiūrėti siuvimo technologijos, o 1959 m. – *Melioracijos terminų žodyno*⁹ ir *Chemijos terminų žodyno*¹⁰ terminai. 1958-aisiais Komisija rinkosi 53 kartus, 1959-aisiais – 30 kartų. Komisijos sekretoriumi nuo 1953 m. kovo mėn. iki 1956 m. vidurio buvo V. Bartusevičius, 1956–1957 m. sekretoriavo N. Grigas, o nuo 1957 m. rugsėjo mėn. iki 1959 m. lapkričio mėn. – Vitas Labutis.

1959 m. lapkričio mėn. 13 d. posėdyje pirmą kartą dalyvauja ir sekretoriauja Kazimieras Gaivenis. Šiame posėdyje dar svarstyti chemijos žody-

⁷ Žodynas išleistas tik 1980 m. – *Medicinos terminų žodynas*. Aut. V. Astrauskas, S. Biziulevičius, S. Pavilonis, A. Vaitilavičius, A. Vileišis, Vilnius: Mokslas, 1980. – 996 p.

⁸ *Fizikos terminų žodynas*. Red. P. Brazdžiūnas; Lietuvos TSR Mokslų akademijos Fizikos ir matematikos institutas, Vilnius: Valst. polit. ir moksl. lit. l-kla, 1958. – 124 p.

⁹ *Melioracijos terminų žodynas* = *Словарь мелиоративных терминов*. Aut. J. Čeičys; Lietuvos hidrotechnikos ir melioracijos mokslinio tyrimo institutas, Vilnius: Valst. polit. ir moksl. lit. l-kla, 1960. – 284 p.

¹⁰ *Chemijos žodynas*. Aut. K. Daukšas, Vilnius: Valst. polit. ir moksl. lit. l-kla, 1960. – 452 p.

no terminai, o nuo gruodžio mėn. pradėti ir praktiškai visus 1960-uosius buvo aptarinėjami botanikos terminai. 1960 m. įvyko 19 Komisijos posėdžių, kuriuose, be kalbininkų J. Kruopo, K. Gaivenio, Antano Balašaičio, dalyvavo ir botanikai Jonas Dagys, Petras Bluzmanas, Kazys Brundza, Jonas Geleževičius, Algirdas Lekavičius, Vincentas Urbonas, Antanas Minkevičius, Valerija Mališauskienė, Marija Ivanauskienė, Vytautas Galinis ir kt.

Botanikos terminų žodyną Komisija toliau svarstė ir 1961 m., be to, tais metais dar 8 posėdžiai buvo skirti *Medicinos terminų žodyno* papildymų, 4 posėdžiai – *Ekonomikos terminų žodyno* ir vienas – lietuvių–rusų–anglų kalbų astronomijos terminų rinkinėlio svarstymams. Iš viso 1961-aisiais įvyko 23 Komisijos posėdžiai, kurių sekretorius buvo K. Gaivenis. Atkreiptinas dėmesys, kad svarstydamą *Botanikos terminų žodyną* Komisija patvirtino ir sąrašą spalvų pavadinimų, vartojamų botanikoje.

Iš protokolų matyti, kad ne kiekvienais metais Komisija dirbo aktyviai – 1962 m. rinkosi 7 kartus ir svarstė botanikos, literatūros, dailės ir stomatologijos terminus. 1963-aisiais įvyko tik vienas posėdis, kuriame nagrinėti dailės terminai, o 1964-aisiais 7 posėdžiuose aptarti stomatologijos, ryšių, pedagogikos, kriminalistikos, botanikos terminai ir virtuvės įrenginių pavadinimai.

1965–1968 m. Komisijai buvo darbingi: 1965 ir 1966 m. įvyko po 19 posėdžių, 1967-aisiais Komisija posėdžiavo 16 kartų, 1968-aisiais – 22 kartus. Dauguma 1965 m. posėdžių buvo skirta kriminalistikos terminams, be to, dar aptarti baletu, meteorologijos, botanikos terminai, užraktų rūšių ir jų dalių pavadinimai. 1966 m. Komisija tęsė kriminalistikos terminų svarstymą, tvirtino augalų ir grybų pavadinimus, 1967 m. peržiūrėjo augalų ir grybų pavadinimus, šiek tiek entomologijos, muzikos terminų, 1968-aisiais Komisija vėl svarstė augalų pavadinimus, tvirtino muzikos, kriminalistikos terminus. 1968 m. birželio 20 d. Komisijoje tartasi dėl statybos terminų svarstymo organizavimo. „Žurnale „Statyba ir architektūra“ nutarta skelbti atrinktų ir apsvaistytų terminų rinkinėlį. Ypač kreipti dėmesį į tuos terminus, kurie netaisyklingai verčiami iš rusų kalbos“ (TKP 1968 154).

1969 m. ir 1970 m. Komisija rinkosi tik po 6 kartus ir svarstė vien augalų ir grybų pavadinimus, išskyrus vieną 1969-ųjų posėdį, kuriame buvo aptarti astronomijos vadovėlio mokykloms terminai. Svarstant augalų ir grybų pavadinimus su botanikais iš kalbininkų posėdžiavo tik K. Gaivenis.

1971-aisiais keitėsi Komisijos sudėtis, į jos darbą įsitraukė kalbininkai Jonas Klimavičius, Angelė Kaulakienė, keliuose posėdžiuose dalyvavo K. Ulvydas ir Pranas Kniūkšta. Tais metais įvyko net 33 posėdžiai, jų sekretorius buvo J. Klimavičius, tik dviejuose posėdžiuose sekretoriavo K. Gaivenis, viename – Teresė Guogaitė. 1971-aisiais svarstyti siuvimo įmonių įrenginių, choreografijos, fototechnikos, hidrotechnikos, šiluminės technikos, avalynės medžiagotyros, akustikos, raštvedybos, botanikos, sociologijos ir kt. terminai.

Kaip rašo St. Keinys, „[t]erminologijos darbui respublikoje išsiplėtus, vien iš kalbininkų sudaryta ir visuomeniniais pagrindais veikianti komisija nebepajėgė aprėpti visų kylančių lietuvių terminologijos tvarkybos organizavimo ir koordinavimo uždavinių. Dėl to Terminologijos komisijos iniciatyva buvo atlikti parengiamieji šios veiklos organizacinio pertvarkymo darbai“ (Keinys 2012: 66).

Lietuvos centriniam valstybės archyvo fonde R-1034 saugomame Terminologijos tarybos veiklos bylų apyraše nr. 2 yra vieno puslapio dokumentas Terminologijos tarybos prie LTSR MA Prezidiumo veikla 1971–1982 m., pasirašytas Terminologijos tarybos pirmininko akad. Vytauto Mažiulio ir sekretoriaus K. Gaivenio. Šiame dokumente nurodyta, kad Terminologijos taryba prie LTSR MA Prezidiumo įsteigta LTSR MA Prezidiumo 1971 m. gruodžio 7 d. nutarimu Nr. 383, remiantis Lietuvos TSR Ministrų Tarybos 1971 m. lapkričio 22 d. nutarimu Nr. 451 (LCVA fondo R-1034 pažyma).

Kaip dirbo, kokių darbo principų Komisija laikėsi, galima matyti iš protokolų nutarimų ir pastabų. Ne visi protokolai yra išsamūs, 1951–1959 m. protokoluose dažniausiai parašyta, kiek ir kokių sričių ar kokio žodyno terminų apsvartyta, nurodant žiūrėti atskirus sąrašus, žodynų rankraščius ar kartotekas. Pradėjus sekretoriauti K. Gaiveniui, protokoluose pateikiama daugiau informacijos, paprastai surašomi posėdyje apsvartyti ir priimti terminai, nemažai duodama terminų taisyklių ir teikinių bei su svarstytais terminais susijusių pastabų.

Komisijos nariai ir dalyviai su svarstoma medžiaga būdavo susipažinę iš anksto ir posėdyje aptardavo terminus, kuriuos, kalbininkų nuomone, reiktų taisyti, tikslinti ar kurie kalbininkams ar svarstomos srities specialistams keldavo abejonių. Dažniausiai pradėjus svarstyti parengtą terminų žodyną būdavo aptariami ne tik bendrieji medžiagos svarstymo, bet ir žodyno sandaros, tos srities terminų kūrimo ir darybos dalykai. Pavyzdžiui,

svarstant *Ekonominių terminų žodyno* o raidę, „<...> nutarta ekonomistams pasiūlyti žodyną ruošti ne rusiškai lietuvišką, kaip buvo daroma iki šiol, o lietuviškai rusišką, nes prieš akis turima lietuviškų ekonominių terminų sutvarkymas, duodant tik rusiškus vertimus“ (TKP 1953 24). 1955 m. gruodžio 12 d. protokole rašoma: „Susipažinus su ruošiamo spaudai chemijos terminų žodyno medžiaga, apsvarstyti bendrieji klausimai. Nutarta visus alkoholius lietuvių kalba vadinti žodžiais, pasibaigiančiais *-olis*, o angliavandenilius *-(n)as*, išimtį sudaro *benzolas* (nes tai angliavandenilis). Terminus, kurie baigiasi *-idė*, rašyti gale su *ė*, kaip tai daroma kitų sričių terminologijoje. Nutarta nedaryti sudėtinių žodžių iš daugiau kaip dviejų žodžių. Priesagą *-uoti* susitarta naudoti tepimui žymėti, o *-inti* ko vertimui į ką nors, pvz., *sidabruoti, nikeliuoti, dervuoti*, bet *dervinti, anglinti*. Metalu *dengti* – ne *traukti*; vietoje *baltalas* ir *mėlis* įvesti *baltasis, mėlynasis*, kaip yra su kitomis spalvomis; *nitro-* rašyti kartu su sudedamaisiais žodžiais, pvz., *nitrojunginys*“ (TKP 1955 47). 1964 m. svarstytas Mokyklų mokslinio tyrimo instituto parengtas *Pedagogikos ir psichologijos terminų žodynelis*, posėdžio protokole rašoma, kad „apsvarstyti ir konstatuoti kai kurie leksikografiniai žodynelio trūkumai: ne visur tinkamai sudaryti lizdai, sudėt. terminų rūšiniai pažyminiai vartojami ne įvardžiuotinė forma, esama klaidų lietuviškų atitikmenų kirčiavime <...>. Nemaža trūkumų nurodė drg. Kruopas, kalbėdamas apie netaisyklingai sudarytus naujadarus, liter. kalboje nevartotinas sudėtinių terminų dėmenų formas“ (TKP 1964 83).

Komisija ne visuomet sprendimus priimdavo vienbalsiai ir sutartinai, kartais kalbininkai ir specialistai ilgai ginčydavosi ir, jei nieko nenuitardavo, tuos klausimus keldavo į kitą posėdį, sutarę, kad kalbininkai patikrins ginčijamus žodžius žodyno kartotekoje ar specialistai pasiaiškins sąvoką. Pavyzdžiui, 1953 m. protokole rašoma: „Dalis terminų palikta neišspręsta, nes Ekonomikos instituto atstovas nepajėgė tiksliai išaiškinti jų reikšmių. Nutarta juos, išsiaiškinius sąvokas, apsvarstyti vėliau“ (TKP 1953 18). O tarpusavio diskusijos užprotokoluotos ne kartą, pvz.: „Daug ginčytasi dėl žodžio *atsistatymas* (audinių atsistatymas) lot. *restitutio*, rus. *восстановление*. Pagaliau medikai sutiko vartoti – *audinių ataugimas*“ (TKP 1959 1); „Daug ginčytasi dėl *paveikslas: vaizdas: reginys* vartosenos, bet galutinai nesusitarta: vieni siūlė *образ* reikšme vartoti *meninį paveikslą*, kiti – *vaizdą*, tretį – *atvaizdą*“ (TKP 1963 80).

Kaip matyti iš protokolų, Komisija nemažai diskutavo dėl tarptautinių terminų, normino jų rašybą, pvz., svarstant matematikos terminus nutar-

ta: „Terminus tipo: *abscicé, direktrisė, ekvidistantė, epicikloidė, evoliutė*, rašyti galūnėmis *é*, išimtis daryti tik keliems žodžiams, kurie jau spėjo prigyti galūnėmis *a*. Graikų kilmės žodžius tipo: *elipsė, genezė, sintaksė*, rašyti galūnėmis *é*, o ne *is*. Terminus tipo: *fokusas, minusas, sinusas, pliusas* vartoti dvigubom galūnėm, o ne *fokus, minus, sinus* ir t.t.“ (TKP 1954 9); „Lotyniškos kilmės žodžius, kurie baigiasi *-ulla*, lietuviškai rašyti su galūne *-ulė*“ (TKP 1955 44); svarstant *Botanikos terminų žodyno* terminus, nutarta: „Tarptautiniuose žodžiuose *zoospora, akrospora, autospora* ir pan. palikti galūnėje *a*, o lietuviškos darybos žodžiuose, turinčiuose antrąjį dėmenį „-spora“ rašyti *é*, t. y. *buožiasporė, aukšliasporė* ir t.t. Vartoti *Žodyne* formas *dendrariumas, alpinariumas, rozariumas* (plg. *simpoziumas, lektoriumas, akvariumas, planetariumas* ir kt.), o ne *dendrarijus, alpinarijus, planetarijus* ir pan. <...> *Posekcijė* (ne *posekcijys // posekcijis*)“ (TKP 1965 101). Atkreiptinas dėmesys, kad šio protokolo, kurį rašė K. Gaivenis, pastabose pateikta ir jo nuomonė: „K. Gaivenis manė, kad pirmojo tipo tarptautiniuose žodžiuose galūnės *a* keitimas *é* dažnai nėra nei siekimas išlaikyti pirmykščio šaltinio balsį (plg. liet. *sintaksė* ir graikų *sinntaksis*), nei rusų kalbos įtaka (plg. *синтаксис*). Tai nėra ir tik vok. kalbos įtaka (plg. liet. *molekulė*, vok. *Molekül // Molekel*). Ši tendencija iš dalies sutampa su anglų, prancūzų ir vok. kalbų tendencijomis, bet tai nieko blogo“ (TKP 1965 101). Be to, kito posėdžio, kuriame nagrinėti astronomijos vadovėlio vidurinėms mokykloms terminai, protokole pateikti šie taisymai: „<...> *apogėjus* (ne *apogėjis*), *albedas* (ne *albedo*), *perigėjus* (ne *perigėjis*)“; o pastabose K. Gaivenio parašyta: „*Apogėjus* < lot. *apogaeum* < gr. *Apogaion*, plg. *muziejus* < lot. *museum* < gr. *Museion*, *trofėjus* < lot. *trophaeum* < gr. *tropaion* ir tt.“ (TKP 1969 169). Taigi akivaizdu, kad dirbdamas su specialistais K. Gaivenis pateikdavo aiškių taisymo argumentų.

1967 m. spalio mėn. posėdyje, kuriame dalyvavo II respublikinės muzikologų konferencijos dalyviai ir kalbininkai K. Ulvydas, Kazimieras Kuzavinis ir K. Gaivenis, svarstyta: „1. Kompozitorių vardų ir pavardžių rašyba; 2. Muzikos kūrinių pavadinimų rašyba; 3. Kai kurių muzikos terminų vartoseną ir rašyba.“ Nutarta: „Visi pritarė, kad reikia rašyti *džiazas*, o ne *džazas*, kaip, pvz., *džiunglės*, o ne *džunglės, klavyras* < vok. *Klavier*, o ne *klaviras* ir t. t.; *mundštukas* (= *pūstukas*), „*Marselietė*“, o ne „*Marseljera*“, *repriza* (= *sangražas*), *foršlagas* (= *priešgaidė*), *koncertas smuikui*, o ne *smuiko koncertas*, baletas „*Eglė žalčių karalienė*“, o ne „*Eglės žalčių karalienės*“ baletas ir t. t.“ (TKP 1967 137^a). Kaip matyti iš pateiktos

citatos, kai kuriuos skolintus terminus nuspręsta keisti lietuviškais. Šio protokolo pastabose K. Gaivenis parašė: „Daug buvo ginčytasi dėl kompozitorių pavardžių gramatinimo: kalbininkai siūlė pavardes gramatinti, pvz., *Bizé*, bet linksniuoti nepilnai, muzikologai linkę rašyti *Bize* ir t. t.“ (TKP 1967 137^a).

Komisijoje svarstyta ir vedinių iš tarptautinių žodžių daryba, aptarti tokių terminų darybos principai, pvz.: „Žodžių su *sub-* antrosios dalies galūnės nekeisti: *subtropikai*, *subnuomininkas*, *subrangovas* ir kt.“ (TKP 1952 20); „*Ambulakralinės* – *ambulakrinės* tipo terminus sudarinėti, jeigu lietuvių k. yra, iš daiktavardžių be priesagos *-al-*, o jei tų daiktavardžių liet. k. nėra, imti tiesiog iš kitų kalbų su *-al-*“ (TKP 1955 45); svarstant *Chemijos terminų žodyną*, nutarta: „Sudurtinius terminus, kurių pirmuoju kompon. eina svetimas žodis (*bi-*, *di-*, *poli-* ir kt.), vartoti su priesaga *-inis* (plg. *bimetalinis* ir pan.). Jei abu dėmenys lietuviški, atsižvelgti į jų vaidmenį determinatyviniame žodyje ir priesagą *-inis* vartoti tik ten, kur be jos apsieiti negalima“ (TKP 1959 29).

Nekyla abejonių, kad nevertotinus skolinius ar vertinius Komisija siūlė keisti lietuviškais terminais, nors daug tokių taisyčių protokoluose ir nėra, nes dažniausiai juose nurodomi patvirtintų terminų sąrašai, tačiau vieną kitą taisybę galima rasti, pvz., svarstant *Ekonominių terminų žodyną*, nutarta „*konditerinių išdirbinių fabrikas* pakeisti į *konditerijos gaminių fabriką*, *fabrikatas* į *gaminį* ir *pusfabrikatis* į *pusgaminį*; šalia *falsifikato* sinonimu įdėti *padirbinį* <...>“ (TKP 1954 1(42)); „Teisininkai niekaip nesutiko *доведенне до самоубийства* versti *privarymas iki nusižudymo*, o siūlo *privedimas iki nusižudymo*, nors tokia konstrukcija yra verstinė ir visiškai svetimą mūsų kalbai, plg. *privarė* (ne *privedė!*) iki ašarų); *privarė* jo piktumą iki tokio laipsnio, kurį indai vadina „muč“ (iš J. Balčikonio „Haufo pasakų“ vertimo) ir kt.“ (TKP 1960 48); „<...> Vietoje *baladona* vartoti tik *šunvyšnė*. <...>“ (TKP 1961 49).

Komisija svarstomiems terminams kėlė tiek kalbinius, tiek loginius reikalavimus. Vienas iš svarbiausių kalbinių terminų reikalavimų yra „<...> taisyklingumas – tai sutikimas su kirčiavimo, rašybos, gramatikos, žodžių darybos, gramatinimo ir vartojimo taisyklėmis“ (Gaivenis 2002: 36). Dalis taisyčių, susijusių su taisyklingumo reikalavimu, jau aptarta, tačiau dar keletą taisyčių atvejų reiktų paminėti. Komisija taisė kai kuriuos sudurtinius terminus, pvz.: *pašalotyra* (=įšalotyra) (TKP 1952 26); *pelkiamokslis* (=pelkėtyra) (TKP 1953 3); *upėmokslis* (=upėtyra) (TKP 1953 6); „<...>

terminuose *vamzdžiogaudis*, *vamzdžiolaidis* jungiamuoju balsiu vartoti ne o, bet a“ (TKP 1953 11).

Iš protokoluose pateiktų Komisijos patvirtintų terminų sąrašų matyti, kad sudėtinių terminų rūšiniai dėmenys teikiami įvardžiuotine forma, pvz.: *slankusis vamzdelis*, *jungiamasis varžtelis* (TKP 1965 93); *paprastasis šiaudenis*, *puošnioji bajorė* (TKP 1966 114), šio tipo taisinių nurodytas tik vienas kitas, pvz.: „Terminui vartoti įvardžiuotinę būdvardžio formą – *sausasis rūkas*“ (TKP 1953 11); *grynieji pinigai* (ne *gryni pinigai*) (TKP 1966 113). Kiek daugiau protokoluose galima rasti taisinių, kur sudėtinių terminų rūšiniai priesagos *-inis*, *-ė* būdvardžių dėmenys keičiami kilmininku, pvz.: *arbitražinė komisija* (=arbitražo komisija), *teisminės psichiatrijos ekspertas* (=teismo psichiatrijos ekspertas) (TKP 1952 17); *prekybinis tarpininkas* (=prekybos tarpininkas) (TKP 1952 19); *techninis ekspertas* (=technikos ekspertas), *darbinės santaupos* (=darbo santaupos) (TKP 1952 20); *rutulinė išpiova* (=rutulio išpiova), *skaitinė ašis* (=skaičių ašis) (TKP 1954 10); *cheminė pramonė* (=chemijos pramonė) (TKP 1959 27). Dar keletas sudėtinių terminų taisymų pavyzdžių iš protokolų: *aktyvinė rinkimų teisė* (=aktyvioji rinkimų teisė), *individualinis užsakymas* (=individualus užsakymas), *neteisėtas užsiėmimas gydytojavimu* (=neteisėtas gydytojavimas) (TKP 1952 17); *miškui kirsti bilietas* (=miško kirtimo bilietas), *išimtinė būklė* (=ypatingoji būklė) (TKP 1952 19); *karo vedimas* (=kariavimas), *karinė apskaita* (=karinė įskaita) (TKP 1952 20); *palaikinis* (=laikinis (užmokestis, atlyginimas)), *padieninis* (=dieninis (užmokestis, atlyginimas)) (TKP 1953 28).

Komisija svarstomiems terminams kėlė ir loginius reikalavimus, atkreipdama dėmesį į terminų tikslumą, sistemiškumą ir motyvaciją, tai matyti iš K. Gaivenio pastabų protokoluose, pvz.: „Doc. Ivanauskienė siūlė visur vietoje term. *plačialapių lapuočių m.* [miškai] vartoti *baltmiškis*. (Šis terminas vartojamas „Lietuvos TSR fizinėje geografiijoje“ jos parašytame skyriuje apie Lietuvos miškus). Bet šis terminas nepatogus tuo, kad 1) term. *smulkialapių miškas* vis tiek liktų, o 2) ppr. *baltmiškis* reiškia bet kokį lapuočių mišką (*лиственный лес*). Plg. „Sportinių term. žod.“ 165 psl., A. Baran. „Anykščių šilelio“: „Kai balto miško lapeliai mirgėjo...“ (TKP 1959 30); „<...> *ilgasnapį bastutį* pakeisti *stepiniu bastučiu* (nes pirmasis būdv. neatitinka minėto augalo morfologijos) (TKP 1960 41); „Svarstyti virtuvės įrenginių pavadinimai – Vietoje *dešros piaustymo mašinėlė* (*mašinėlė dešrai piaustyti*, *dešros piaustomoji mašinėlė*) nutarta vartoti *dešros piaustytuvas*. Priimti taip pat pavadinimai *plaktuvas*, *skustuvas* ir pan., <...>“ (TKP 1964 85).

Protokolų medžiaga rodo, kad Komisija dirbdama laikėsi ir pastovumo principo – be svarbių priežasčių nekeitė jau vartojamų terminų, pvz.: „<...> svarstytas antrą kartą *plokštumos* ir *plokšmės* klausimas. Prieita išvados, kad abu žodžiai reiškia tą patį ir nutarta palikti senesnes tradicijas turintį *plokštumą*“ (TKP 1954 10); „<...> Vietoje pasiūlyto *bambažolės* nutarta vartoti įprastinį *lināžolės*. 4. Vietoj pasitaikančio *bajano*, *inžyro* vartoti tik *figmedis*, taip kaip DLKŽ“ (TKP 1961 49).

Komisija per tuos du savo darbo dešimtmečius apsvarstė daug įvairių sričių terminų sąrašų, peržiūrėjo per 10 terminų žodynų (*Teisės terminų žodyną*, *Geologijos-geografijos terminų žodyną*, *Medicinos terminų žodyną*, *Melioracijos terminų žodyną*, *Chemijos terminų žodyną*, *Botanikos terminų žodyną*, *Ekonomikos terminų žodyną*, *Aiškinamąjį tekstilės terminų žodyną*, *Literatūros terminų žodyną*, *Technikos terminus* (biuletenių serija), *Kriminalistikos žinyną* ir kt.). Jos darbą taikliai įvertino St. Keinys: „Ši komisija atliko nemažą darbą, skatindama įvairių sričių specialistus daugiau dėmesio skirti lietuvių terminologijos tvarkybai, kalbos atžvilgiu peržiūrdama leidžiamus terminų žodynus. <...> Komisijos veiklos metais buvo padėti tolesnės sėkmingos lietuvių terminologijos tvarkybos pamatai, nusistovėjo ir vėliau išlikusios bei toliau plėtojamos šio darbo formos ir metodika“ (Keinys 2012: 65).

Vertinant bet kurio kolektyvo nuveiktus darbus, svarbu įvertinti ir asmenybių, tos srities autoritetų įtaką ir veiklą. Aptariamai Komisijai vadovavo kalbininkas J. Kruopas, apie kurį St. Keinys rašė: „Pokario metais J. Kruopas buvo žymiausias lietuvių terminologijos tvarkybos organizatorius ir didžiausias šios srities autoritetas“ (Keinys 2012: 65). Kitas šios srities autoritetas buvo Lietuvių kalbos ir literatūros instituto Terminologijos komisijos atsakingasis sekretorius K. Gaivenis, kuris į šias pareigas Lietuvos TSR Mokslų akademijos Prezidento buvo paskirtas 1959 m. lapkričio 2 d., o nuo 1962 m. rugpjūčio 1 d. iki 1970 m. balandžio 1 d. dirbo tos pačios komisijos atsakinguoju redaktoriumi, vėliau – moksliniu bendradarbiu. Jam teko ne tik didžiausia Komisijos organizacinio, dokumentų tvarkymo, bet ir praktinio terminologijos darbo dalis. Komisijos posėdžiuose buvo svarstomi specialistų parengti terminų žodynai ar terminų rinkiniai, be to, Komisijai dar būdavo siunčiami ir įvairūs su terminais susiję klausimai iš tuo metu veikusių institutų, draugijų, leidyklų, redakcijų, fabriekų, įvairių organizacijų ir pavienių

2 rugsėjo

Vytėnų bandymų stotis. LTSR Žemės ūkio produktų
gamybos ir paruošų ministerijos Mokslinės Tarybos
Sodininkystės-daržininkystės sekcijos
pirmininkui K. B u š i ū n u i

Į š. m. liepos 4 d. raštą Nr. 306X

Susipažinusi su Jūsų atsiųstu protokole išrašu ir apvaisė-
čiais žemogių ir braškių nomenklatūros novienodumais, Terminolo-
gijos komisija mano, kad *Fragaria* genties augalus, auginamus so-
duose ir daržuose, ir toliau tikslinga vadinti braškėmis, o lau-
kinius, smulkiais uogomis augalus, augančius miškuose ir krū-
muose, - žemogėmis.

Viena, žemogėmis buvo vadinami tik laukiniai augalai
jau nuo senų senovės /pradedant K. Širvydo 1629 m. žodynu/. Braš-
kių pavadinimas ankstyvesnėje mokslinėje literatūroje taip pat
turi daugiau kaip 100 metų tradiciją. Ši tradicija fiksuojama
ir "Dabartinės lietuvių kalbos žodyne", kuris buvo sudarytas,
konsultuojantis su atitinkamųjų sričių specialistais.

Antra, visiems žinomos sąvokos mokslinis pavadinimas /ter-
minas/ neturėtų skirtis nuo liudies kalboje tam reikalui varto-
jamo trumpo ir nepiktino atitikmens. Dėl to ir šiuo atveju
kultūriniam *Fragaria* genties sodų ir daržų augalams vadinti ge-
riau tinka braškių pavadinimas.

Trečia, panašių pavyzdžių, kad tos pačios genties laukinė
ir kultūrinė rūšys vadinamos skirtingai, yra ir daugiau, pvz.:
kiškis, gulbis ir triušis, šernas ir kiulė ir kt.

/K. Gaivenis/
Terminologijos Komisijos
atsak. sekretorius

terminologija besidominčių asmenų. Iš Terminologijos komisijos gaunamų ir siunčiamų raštų bylos¹¹ matyti, kad praktiškai į visus Komisijai atsiųstus klausimus atsakydavo jos sekretorius K. Gaivenis, be to, jis rašydavo autoriams pastabas apie jų rengiamus terminų žodynus, t. y. tų žodynų recenzijas.

Kaip pavyzdį, kokių klausimų gaudavo Komisija, galima pateikti 1961 m. birželio 10 d. Liaudies ūkio tarybos Maisto pramonės valdybos Konservų, riebalų ir tabako pramonės skyriaus viršininko pavaduotojo V. Lepšio atsiųstą raštą Nr. 7-2235: „Nuo š. m. sezono pradžios konservų pramonė planuoja pradėti gamybą naujo produkto iš bulvių. Tai bus plonom riekelėm (1 mm storio) piaustytos bulvės, virtos riebaluose, turinčios trapią konsistenciją. Rusiškai šis produktas vadinamas „хрустящий картофель“ arba „чипсы“. Mes siūlome vadinti: „traškučiai“. Prašome Jūsų pritarimo arba pasiūlymo pavadinti kitaip.“ Lietuvių kalbos ir literatūros instituto Terminologijos komisijos atsakingasis sekretorius K. Gaivenis į šį raštą atsakė taip: „<...> pranešame, kad *чипсы* siūlome versti *gruzdėsiai*. Žodis *traškučiai* šiam reikalui taip pat galėtų tikti, bet jo reikšmė truputį per plati.“

Reikėtų pabrėžti, kad K. Gaivenis Komisijoje ne tik dirbo praktinį terminijos norminimo darbą, mokė terminų kūrimo įvairių sričių specialistus, bet ir šį darbą grindė moksliniais tyrimais, analizavo įvairias terminologijos problemas ir apibendrino pagrindinius lietuvių terminologijos teorijos dalykus savo mokslo darbuose, tad jo nuveiktų darbų reikšmė lietuvių terminologijai ypač svarbi ir reikšminga, jis buvo vienas iš pagrindinių lietuvių terminologijos teoretikų.

IŠVADOS

1. Terminologijos komisija (1945–1971) dirbo remdamasi tais pačiais darbo principais kaip ir pirmoji prieškarinė Terminologijos komisija – tam tikrų sričių specialistų parengtus terminų žodynus ar terminų rinkinius kalbininkai svarstė kartu su rengėjais.

2. Komisija svarstomiems terminams kėlė tiek kalbinius reikalavimus, ypatingą dėmesį kreipdama į terminų taisyklingumą, tiek loginius reikalavimus – siekdama terminų tikslumo ir sistemiškumo. Be to, jau varto-

¹¹ Ši byla saugoma Lietuvių kalbos institute.

senoje įsitvirtinusių terminų be svarbių priežasčių nekeitė, stengėsi laikytis pastovumo principo. Komisijos daug nuveikta norminant tarptautinių terminų rašybą, tvarkant kai kurių mokslo sričių sudėtinių terminų mikrosistemas, skolinius ir vertinius keičiant lietuviškais terminais ir pan.

3. Per tą daugiau kaip dvidešimt darbo metų Komisija nuveikė didelį terminijos tvarkybos bei jos skatinimo ir plėtros darbą: ne tik apsvarstė rengiamus botanikos, chemijos, ekonomikos, fizikos, geografijos, kriminalistikos, literatūros, medicinos, melioracijos, technikos, teisės ir kitų sričių terminų žodynus, konsultavo įstaigas ir įmones įvairiais su terminija susijusiais klausimais bei joms patarė, bet ir organizavo konferencijas, pasitarimus su specialistais dėl lietuviškos terminijos kūrimo, plėtros ir sklaidos.

4. Sėkmingą Komisijos darbą lėmė jos pirmininkas doc. dr. Jonas Kruopas ir dr. Kazimieras Gaivenis, kuris nuo 1959 m. pabaigos buvo Komisijos sekretorius ir redaktorius. Kaip matyti iš Komisijos protokolų, K. Gaivenio argumentuotos pastabos dėl tarptautinių terminų rašybos, lietuviškų terminų tikslumo, sistemiškumo ir apskritai jo praktinė terminų kūrimo ir norminimo veikla bei moksliniai teoriniai darbai prisidėjo prie lietuvių terminologijos kaip atskiros kalbotyros šakos susiformavimo.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

- Auksoriūtė A. 2011: Terminologijos komisijos (1921–1926) veiklos apžvalga. – *Terminologija* 18, 80–91.
- Gaivenis K. 2002: *Lietuvių terminologija: teorijos ir tvarkybos metmenys*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.
- Keinys St. 2012: *Lietuvių terminologijos raida*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.
- LCVA fondo R-1034 pažyma – Pažyma apie Tarybų prie Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Prezidiumo fondą nr. R-1034. Prieiga per internetą: <http://www.archyvai.lt/lt/fondai/moksliniai_tyrimai/lcva_fr1034_pazyma.html> (žiūrėta 2014-11-14).
- Palionis J. 1979: *Lietuvių literatūrinės kalbos istorija*, Vilnius: Mokslas.
- TKP 1951–1971: Terminologijos komisijos protokolai Nr. 1–207, saugomi Lietuvių kalbos institute.

THE OVERVIEW OF THE ACTIVITIES OF THE TERMINOLOGY COMMISSION (1945–1971)

After the Second World War the Terminology Commission started its activities in Lithuania. It was established at the Presidium of the Academy of Sciences in order to organize and co-ordinate terminology work and was transferred to the Institute of the Lithuanian Language in 1951. The article deals with the activities of this Terminology Commission as well as the methods and principles of its work between 1951 and the end of 1971 when it was reorganized into Terminology Council at the Presidium of the Academy of Sciences.

The work of the Terminology Commission was organized in the same way as of the first one – dictionaries or lists of terms prepared by the specialists of a particular field were discussed by Lithuanian linguists and specialists together. Reviewed terms had to meet linguistic requirements with the particular attention given to the regularity as well as logic requirements seeking precision and systematicity. The principle of constancy was observed and terms which were in usage were not being changed without a serious reason.

In twenty years of its activities Terminology Commission performed important work in the ordering of terminology, its encouragement and development. It discussed terminological dictionaries of botany, chemistry, criminal law, economics, geography, literature, land-reclamation, law, medicine, engineering and other fields which were being compiled, provided terminology related consultations for various institutions, organized conferences and discussions with specialists in regard to Lithuanian terminology creation, development and dissemination.

A big contribution to the success of the activities of Terminology Commission was made by its chairman dr. Jonas Kruopas and its secretary from the end of 1959 as well as editor Kazimieras Gaivenis. Practical activities of term creation and ordering and scientific theoretical work of Gaivenis contributed to the development of terminology into a separate branch of linguistics in Lithuania.

Gauta 2014-11-27

Albina Auksoriūtė
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
E. paštas albinaa@lki.lt